

УДК 304.2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.3.12>**Цибра Микола Федорович**

доктор філософських наук,
професор кафедри філософії, соціології та менеджменту
соціокультурної діяльності
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-6694-7510

САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК КАТЕГОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Динамізм сучасного соціального життя, інтенсивний розвиток нових технологій, зростаюча потреба у спеціалістах високого класу висувають до людини особливі вимоги і водночас створюють передумови для реалізації власних потенцій, задоволення потреби в самоствердженні.

Аналіз проблеми формування самоствердження особистості пов'язується з такими науками, як філософія, соціологія, етика, культурологія, соціальна та вікова психологія, педагогіка, що свідчить про інтерес цілої низки наук до даного явища. Проблема самоствердження особистості є досить актуальною в наш час. Феномен самоствердження має широкий поняттєвий спектр, який залежить від багатьох чинників, що впливають на формування особистості. Як відомо, потреба в самоствердженні виникає в більшості людей, однак реалізується в позитивному напрямі далеко не в усіх. Саме тому нерідко спостерігаються помилки у виборі людьми стратегій і засобів самоствердження. Це зумовлено тим, що в умовах сучасного суспільства, яке перебуває в перехідному економічному та соціально-політичному стані, не існує універсальної моделі реакції на особистісні самоствердження. Це викликає дезорганізацію під час застосування засобів самоствердження на індивідуальному і груповому рівнях.

Проаналізовано компоненти та механізми даного феномену. Розглянуто особливості процесу самоствердження в людей різних соціальних груп. Досліджено зв'язок проблеми самоствердження з рівнем домагань особистості.

Більшість вітчизняних учених під поняттям «самоствердження» розуміють потребу, сформувану внаслідок впливу на особистість зовнішніх обставин. Людина прагне до здійснення себе у світі, до життєвого успіху, до ствердження гідності та самоцінності своєї особистості.

Ключові слова: самоствердження, самовираження, самореалізація, самовизначення, Я-концепція, рівень домагань особистості.

Усе, що людина знає про себе і світ, який її оточує, вона знає у формі понять і категорій. Не тільки у процесі наукового дослідження, але й в буденному житті, у своїй практичній діяльності людина мислить не конкретно-чуттєвими образами предметів, а більш складними відображеннями цих предметів – поняттями. Поняття виступає як одна з логічних форм відображення світу в мисленні, за допомогою якої пізнається сутність явищ та процесів, узагальнюються в абстрактній формі їхні суттєві сторони й ознаки. Основні поняття, які відображають найбільш суттєві властивості та якості, сторони і відношення будь-якої галузі дійсності і пізнання, називаються категоріями. У процесі історичного розвитку кожна наука напрацьовує свої категорії. Але є такі поняття, які мають більш широке значення, ніж категорії спеціальних наук. Ці поняття використовуються в багатьох науках. Це – філософські категорії, універсальні поняття.

У категоріально-понятійному словнику з філософії можна виділити окрему, своєрідну породу «маргінальних» категорій, маргінальних у тому сенсі, що стоять ці категорії на межі різних дискурсів. Не примикають до кінця до жодного із провідних філософських напрямів, вони становлять серйозне джерело для філософських узагальнень. До таких межових понять можна віднести поняття «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість», «самоствердження».

Особистість постає частиною більш загальної проблеми людини. Сутність людини – не раз і назавжди дана величина, яка є немов похідною від конкретно-історичної системи суспільних відношень. На думку більшості авторів, які цікавляться проблемою особистості, людська сутність не однорідна, а складається з багатьох елементів: інтелекту, емоцій, волі, потреб тощо, з допомогою яких і відбувається її взаємодія з дійсністю. Тому людська діяльність настільки багатоманітна, як і різноманітні визначення людської сутності та людської діяльності. Життєдіяльність людини і самоствердження її як свідомої, суспільної істоти проявляється передусім у практичному творенні предметного світу, у суспільному виробництві, яке детермінує якості та властивості її, а розвиток людини розглядається як розвиток людської особистості. Для свого втілення людина вимагає різних понять, найважливішими з яких є «індивід», «індивідуальність», «особистість» і «людина». Останнє поняття вбирає загальнородові риси, притаманні індивіду, що вказують на його приналежність до людського роду.

Індивід виступає як індивідуальність, якщо його вичленувати з буття. Усі люди живуть у суспільстві, але кожен водночас живе своїм самостійним життям, уособлюється, що дозволяє активно, творчо проявляти себе як індивідуальність, яка заключається не лише в тому, що кожний індивід неповторний, а й у тому, що це окрема самостійність, яка включена в навколишній світ, у ту чи іншу структуру, зберігає і привносить свою окрему самостійність, навіть і відносно.

Поняття «індивідуальність» – це особлива форма буття в суспільстві. Людина як суспільна істота водночас не збігається цілком із суспільством, являє окрему індивідуальність, що має в межах суспільного цілого своє особисте життя. Кожний індивід спирається на власні здібності та можливості, повинен наробляти свої індивідуальні засоби та прийоми дій. Тут доцільно зіставити поняття «індивідуальність» із поняттям «особистість», тому що індивідуальність існує не поряд з особистістю, а як одна з її властивостей.

Поняття «особистість» фіксує суспільні риси людини, властиві їй як окремому індивіду, але, якщо сутність особистості є персоніфікацією суспільних відносин, то конкретна особистість може втілити свою суспільну сутність у формі індивідуальності.

До числа найбільш загальних ознак індивідуальності відносять: уособленість, цілісність, самотність, неповторність, активність тощо. Предметна індивідуальність має уособлену якісну визначеність, задану вже самим фактом існування. Зміни умов існування змінюють індивідуальні властивості. Самотність має елементарний характер і проявляється в активності як здатності предметів до взаємодії.

На рівні органічного життя ступінь індивідуальності зростає і має такі характеристики: а) уособленість; б) безперервність; в) здатність до самостійного життя; г) нероздільність. Людська індивідуальність – це складна система життєдіяльності, яка регулюється внутрішніми критеріями, творчою активністю, спрямованою на перебудову природи та суспільства. Визначення індивідуальності як системного цілого полягає не в переліку рис, ціле не зводиться до суми його частин, а у виділенні головного системоутворювального чинника нової якості. Таким чинником індивідуальності є «самість» індивіда, яка посідає панівне місце серед інших властивостей. Онтологічне визначення індивідуальності людини – у відображенні самотності конкретного індивіда. Індивідуальність – це інтегральне поняття. У цьому людина є автономною і неповторною, суб'єктом свідомості і діяльності, засобом самовизначення, саморегулювання, самовдосконалення, самоствердження в умовах суспільства.

У поняття «особистість» є два значення. Перше виходить ще з позаминулого сторіччя, щось на зразок: особистість – це людина зі своїм обличчям, не схожа на інших. Друге значення з'явилося в сучасній філософії, соціології. До якого входить, власне, психологічне, суспільне, особистісне обличчя людини, її манера відчувати, міркувати, говорити, діяти. Це особливий для кожної людини сплав всіх її головних рис, особливий склад характеру, темпераменту, світовідчуття та світогляду, особливий набір потреб, інтересів, поведінки.

Одним зі способів активізації самовдосконалення особистості, її генератором виступає потреба в самостверженні. Потреби особистості більшість дослідників визначають як

нестаток [2; 5; 9; 12; 15]. Отже, потреба особистості – це об'єктивна властивість потребувати чогось у певних умовах та способах існування, нестаток яких спричиняє почуття незадоволеності та спонукає до різних видів активності. Об'єм і кількість потреб особистості визначаються загальним станом культури, рівнем соціально-економічного розвитку. Система потреб особистості – це сукупність типів і класів потреб, взаємопов'язаних одна з одною на основі субординації, яка має свої закономірності формування. Система потреб має складну, багаторівневу структуру [2; 5; 9]. Якщо вдатися до простої аналогії, то структуру потреб можна уявити у вигляді перекинутої піраміди, вершина якої опирається на вітальні потреби, що слугують фундаментом, над яким височать соціальні та духовні запити відповідно до загальносоціологічних законів зростання потреб. Треба підкреслити, що «своя піраміда» існує для кожної особистості. «Фундамент» приблизно однаковий, його міцність або щільність визначаються ступенем соціалізації особистості. Чим вище рівень соціальних зв'язків особистості, тим вищі її людські якості. Піраміда постійно випробовує різні навантаження: соціально-політичні, економічні, соціально-культурні, моральні тощо. Чим вища піраміда, тим більші навантаження. Стрижнем піраміди потреб є потреба в самоствердженні. Ця притаманна кожному індивіду потреба визначається дією загальносоціологічного закону розвитку особистості, прагненням її до спілкування й уособлення, до ствердження своєї індивідуальності, неповторності свого «Я» [16].

Самоствердження особистості може бути схарактеризоване як проявляюча й опосередкована соціальною діяльністю ідеальна представленість індивіда в інших людях, у її зв'язку з ними, урешті-решт, у ньому самому – як представнику соціального цілого.

Згідно з логікою викладу можна зазначити, що самоствердження виражає такий стан особистості, який даний індивід викликав своєю діяльністю в собі як «іншому» та для інших. Сутністю самоствердження є людяність, гуманність учинків і дій. Міра людяності, гуманності визначається рівнем самоствердження особистості. Потреба особистості в самоствердженні завжди існує в конкретно-історичній формі. В антагоністичному суспільстві ця потреба не могла бути цілком реалізованою. Приватна власність на засоби виробництва й особливості відповідних суспільних відносин надавали самоствердженню здебільшого філантропічного змісту. Приклад – пандемія коронавірусу.

Природа самоствердження не може бути розкритою досить глибоко, якщо не будуть визначені його функції. Необхідність такого аналізу продиктована тим, що особистість має системно-функціональну природу, а самоствердження виступає як чинник її розвитку, тому безпосередньо у функціях проявляється дійсне буття особистості, яка самостверджується. Самоствердження може бути представлене як функцією конструювання, так і функцією конституювання особистості. Суть цих функцій полягає в тому, що індивід у процесі свого онтогенетичного розвитку не тільки засвоює систему наявних суспільних відношень, але і формується як особистість. Самоствердження посідає особливе місце в системі потреб особистості. Його специфіка полягає в чітко заданій об'єктивній спрямованості на Добро як на універсальну, найбільш вигідну форму боротьби за існування та продовження себе в часі через вчинки і пам'ять людей. Не можна не враховувати спадкової інформації з неминучим впливом соціальних інстинктів, які напрацьовані багатовіковим відбором і які закріпили в нашій психіці поряд із потребою «брати» потребу «віддавати». Жертвувати собою, любити, бути благородним, чесним, охороняти свою гідність тощо – усе це риси альтруїзму, якими вдається паралізувати в людині агресивні риси. Відбору на соціальність (як і видовому відбору) людина піддавалася мільйони років. І переважно завжди перемагали ті співтовариства людей, які були найбільш здатними матеріалізувати на рівні самоствердження потребу у взаємодопомозі та взаєморозумінні.

У руслі можливостей нашого кризового часу простір для самоствердження особистості безмежний. Як ніколи нам потрібні індивідуальності, здатні вирішувати проблеми, що виникають.

Самоствердження як рушійна сила діяльності посідає певне місце у структурі особистості, пронизує її основні структурні утворення: направленість, здібності тощо. Самоствердження

щільно пов'язане з емоційно-ціннісним ставленням до світу. Ці відношення виражають значні для особистості моменти і становлять численну сферу, у межах якої розвивається особистість, її діяльність. Самоствердження принципово неможливе поза ціннісною сферою. Особистість завжди орієнтується на значущість подій та явищ, на ступінь їхньої суспільної ваги.

Інший аспект полягає в більш генералізованій та відносно стійкій у часі настанові на той чи інший спосіб життя: активний чи пасивний. Цей аспект охоплює ставлення особистості до людей взагалі, до певного колективу. Процес формування та розвитку особистості характеризується взаємним впливом самоствердження на діяльність і навпаки. Розвиток потреби в самоствердженні веде до розширення діяльності, примноження зв'язків особистості з об'єктивною дійсністю.

У процесі самоствердження особистість долає межі наявної сфери діяльності, розширює її. Самоствердження виступає активним моментом розвитку, перебудови особистості. Водночас діє процес самоствердження під впливом більш або менш швидкої зміни сфери й умов діяльності.

Ці механізми виховання та формування особистості однаково важливі та взаємодоповнюють один одного. З одного боку – свідомий вплив на особистість із метою стимуляції її внутрішньої роботи з осмислення себе і навколишньої дійсності, з наступною перебудовою структури індивідуальної діяльності, з іншої – вплив на особистість через перебудову соціального середовища, сфери й умов діяльності. Процес удосконалення особистості, рівень її самоствердження ніколи не досягне абсолюту – він безкінечний, як безкінечне пізнання.

Жоден пізнавальний процес не здійснюється без участі категорій. Пізнання розпочинається з відчуттів, сприйняття, уявлень, переходить до суджень, понять, умовиводів, які розглядаються з допомогою наявних категорій. Сучасна філософія розглядає всі категорії в історичному та логічному розвитку. Оскільки знання людини у процесі наукової та практичної діяльності розвиваються, змінюються, категорії не можуть мислитися як дещо незмінне, застигле.

Будь-яке поняття і будь-яка категорія піддані законам діалектики. Матеріальне й ідеальне – це дві грані тієї самої природи та суспільства. За змінами зовнішніх умов невинно наступають зміни свідомості, зміна ідеальної сторони як вторинної щодо матеріальної. Особистість не могла б зорієнтуватися правильно в навколишньому середовищі, якщо б її свідомість не давала б об'єктивного уявлення про неї. Безпосередній зв'язок свідомості з дійсністю, як у дзеркалі, відображує внутрішню, суттєву сторону явищ.

Усвідомлення свого «Я» у середині цього усвідомлюючого світу відкриває закони об'єктивного буття, хоча і безпосередньо через суб'єктивні образи. Кожний індивід конкретний як суб'єкт, хоча і сприймає навколишнє середовище тільки крізь призму суспільного досвіду, засвоєного ним опосередковано за допомогою соціальних зв'язків та через конкретну діяльність.

Якщо поставимо за мету дослідження самоствердження як найбільш загальної суттєвої категорії особистості, ми з'ясуємо сутнісне, типове в усьому багатстві розвитку індивідуальності, дослідимо суму цінностей, яка надасть можливості перейти до переконання, що без знання категорії самоствердження процес цей буде наданий самому собі, а це означає, що результати його можуть бути непередбачуваними.

Складність проблеми не в тому, щоб надати тому чи іншому поняттю статус філософської категорії, а в тому, щоб філософськи осмислити той зміст, який стоїть за названим поняттям. Здається очевидним, що самоствердження у традиційному смислі є предметом вивчення психології. Якщо ж самоствердження піддати соціально-філософському аналізу, то знайдуться нові його властивості, які необхідні для розуміння цілої низки проблем особистості: відношень особистість – суспільство, сенс буття тощо.

На рівні буденної свідомості цей аспект давно зафіксований у мові. Використання поняття «самоствердження» багатозначне і розпливчате. Не випадково дослідники нині говорять про своєрідну моду не завжди адекватного запозичення мовного інструментарію. Навряд чи можна стверджувати, що в період інтеграції науки можна строго судити про поняття, які використовуються в межах багатьох дисциплін. Полісемічність є неминучою рисою і природним наслідком, свого роду витратою «нерозбірливого» використання схожих понять. Виникає питання: чи можливо в такому разі

«строге» використання поняття «самоствердження»? Очевидно, на змістовному рівні це зробити досить важко, але спробувати абстрагуватися від окремішностей можна.

Необхідно означене поняття розглянути на рівні філософського узагальнення, тобто піддати соціально-філософському аналізу. Завдання полягає не в тому, щоб включити ще одне поняття в науковий обіг, а в тому, щоб осмислити, що ж об'єктивно відображено в цьому понятті.

Осмислення низки питань самоствердження в розвитку як єдиної категоріальної структури самоствердження дозволяє показати діалектику абсолютного і відносного, змінного і стійкого у проблемах особистості. Ідеться не про все розмаїття діалектики буття особистості, а про строго означений та важливий для сучасної науки аспект її, який пов'язаний із діалектикою взаємозв'язків та багатомірністю особистості, яка самостверджується.

У сучасній філософії категорії визначають як шаблі виділення та пізнання світу, у яких знаходять закономірності і природи, і людини. Такий поверховий підхід до особистості та її самоствердження як основної потреби відбився на сучасному етапі розвитку нашого суспільства втратою соціальних орієнтирів, що призвело до процвітання корупції, алкоголізму, наркоманії, проституції та інших соціальних вад.

Потреби суспільної трансформації висувають завдання – розширити знання про особистість, увести їх у практику повсякденності.

Отже, самоствердження – явище соціальне за своєю природою, воно соціально зумовлене. Те, що ми нині йменуємо єдністю людини і суспільства, становить, по суті, систему зв'язків, які відображують різні форми й етапи функціонування індивіда в суспільстві.

Осмислення себе самого уявляється кожному з нас найбільш цінним. Людина відчуває себе унікальною особистістю, індивідуальністю, яка має з іншими суттєву різницю у шкалі можливостей. Таке усвідомлення неможливо не визнати об'єктивним. «Я» – це радше наше відчуття, ніж наше усвідомлення. Наше «Я» як філософське поняття – це теж сутнісна категорія. Але це предмет окремого наукового дослідження, яке не входить в наше завдання як основне, а тільки як необхідне.

У власних самооцінках особистість часто помиляється. Правильно було б сказати – жаліє себе. Спробуємо обґрунтувати, розкрити цей стан. Умовно означимо як «Я-уява» – те, що особистість мислить про себе, як вона себе уявляє й оцінює. А «Я-сутність» – те, що є істинністю сутності даного «Я», її об'єктивною оцінкою. Підкреслимо ще раз умовність наших пояснень, необхідних для усвідомлення того, що відбувається. Відомо, що оточення – невід'ємна частина особистості. Як «Я-уява», так і «Я-сутність» були і залишаються під споконвічним пресом соціальних і етичних необхідностей, під впливом навколишнього середовища. І часто, коли рятуємо своє «Я-уяву», ми стаємо неадекватними своєму сутнісному «Я». Здебільшого втрату адекватності ми не усвідомлюємо, хоча інколи відчуваємо деякий психологічний дискомфорт.

Невідповідність, що виникає, вимагає зовнішньої оцінки, корегування, необхідний такий, що спрямовує, конструює твоє «Я», цілеспрямований, науково обґрунтований вплив із боку соціальних інститутів.

Бажаний результат у виявленні можливостей особистості та закріплені в суспільній свідомості можна одержати тільки за наявності таких умов: а) ясної, конкретної, науково обґрунтованої теорії особистості; б) вмілої та широкої пропаганди гуманістичних ідеалів, їхнього конкретного впливу на суспільне життя, на долю кожної особистості.

Соціальні ідеї, завдання усвідомлюються на рівні «Я-уява» значно легше. Важче вони проникають у «Я-сутність». Емпіризм, відсталість уявлення про себе, безграмотне ставлення до своїх можливостей є суттєвим гальмом удосконалення особистості. Однак антагонізму тут немає. Зацікавленість особистості в «Я-уяві» настільки велика, що за деяких ціннісних настанов особистість, її сутнісне «Я» буде контролювати адекватність цих змістовностей. Щоб соціальні завдання могли стати внутрішніми коректорами особистості у процесі самоствердження, вони повинні бути не просто науково обґрунтованими, аксіоматично піднесеними, вони зобов'язані набути форми наочності, стати значущими для «Я-уяви». Наше «Я-уява» складається з образів дуже конкретних, хоча вони не завжди вкладаються в моральні норми та вимоги часу, але, безумовно, значущі для нашого «Я». Один живе в наслідуванні щасливому

сусіду. Інший – еталонами життів В. Вернадського, М. Амосова, Б. Патона і схожих на них, скромних, працелюбних особистостей, із чесним самоствердженням сутнісним змістом.

Мета самоствердження – у вищому його прояві, активному, творчому, коли альтруїстична самовіддача не є формою зручного самозвеличування, а полягає у принциповій (актуальна і потенційна) готовності до активних позитивних дій, гуманному ототожненні з ідеалами Добра. На вищому рівні самоствердження (середній і нижчий ми розглянемо пізніше) особистість змушена, вводючи уявлення про інших у своє «Я», особистостей, які ще не досягнули її рівня, услід за лідерами, трансформувати їхній зміст, ототожнювати із собою, виступати лідером у процесі самоствердження. Зрештою, важливо утвердитися поза своїм «Я-уявою», вивести свою «самість» для потреб інших.

Інших шляхів встановлення свого впливу на перебіг життя просто не існує. Це і є «механізм» утвердження себе серед тих, хто живе, утвердження, яке стане самоствердженням тільки за умови віддачі себе, своєї «самості», своїх індивідуальних можливостей на благо інших, водночас цей новий якісний зміст буде занесений не тільки в актив твоєї «Я-уяви», але й стане твоєю сутністю, потребою віддавати себе на рівні «інакше не можу».

Будь-яка невідповідність між уявою особистості про справедливе, ідеальне, необхідне і тим, що інколи подає об'єктивна реальність, буде подавляти «Я-уяву», руйнувати будь-які контраргументи свідомості, яка самовиправдовує.

Процес пояснення самому собі негативних, але таких, що реально існують у житті, фактів необхідний для збереження цілісності особистості, навіть тоді, коли таке самозбереження досягається хибними уявленнями про предмет усвідомлення. Наприклад, якщо особистість переконана, що її самоствердженню, реалізації її здібностей, можливостей, таланту заважають з непорозуміння або навіть із задрощів, її «Я-уява» від такого роду невизнання не постраждає і прагнення до подальшого вдосконалення свого «Я», до самоствердження не буде подавленим. Небажання прагнути до ідеалу, відсутність потреби в самоствердженні проявляється тоді, коли свідомість не приймає жодних знаків, жодної інформації, що загрожує «Я-уяві». Особистість, у якої занижена самооцінка, існування якої з тих чи інших причин втрачає сенс, необхідність для когось, стає збитковою, соціально нездоровою і потребує підвищеної уваги до її людської самосвідомості. Не існує особистості (поки її самооцінка, «Я-уява» не зруйновані), яка за своєю суттю не була б зорієнтованою на вищі ідеали Добра і Правди.

В ім'я високих ідеалів особистість здатна на великі жертви, інколи забуває про власну безпеку і навіть про життя. Прикладів тому велика множина. Є. Євтушенко в одній зі своїх публіцистичних статей писав: «Конечно, встает вопрос: за что бороться? На земле еще встречаются особи, представляющие лишь борцов за самих себя. То есть не за то, чтобы жить, а за то, чтобы выжить. Но не о такой борьбе идет речь. Понятие «жить» иногда может подниматься до понятия «умереть». Умиравший не только за себя, а за народ, за человечество – не умирает <...> Сострадание выше собственного страдания. Но сострадание, не ставшее конкретной помощью или хотя бы попыткой помощи, ни гроша не стоит» [8, с. 14].

Людяність, жертвовність, самовідкинутість – це основні умови найбільш повного, такого, що задовольняє, самоствердження. Глибинні процеси самосвідомості, поштовх, що пробуджує до духовного руху, ланцюг настанов, який керує особистістю, її вчинками, сильніший інстинкту виживання. Важливо таку жертвовність, гуманність навчитися закріплювати на рівні свідомості, коли особистість усвідомлює мотиви своїх учинків.

Російський письменник А. Крон в одному зі своїх останніх творів писав: «Самоутверждение отнюдь не противоречит самоотверженности. Самоотверженность есть высшая форма самоутверждения. Ставя под удар свое физическое существование, человек становится выше инстинкта самосохранения, утверждая тем самым свою волю, свою духовную сущность. Утверждение себя как личности ни в малой степени не противоречит утверждению себя как члена коллектива, вернее, здесь нет принципиального противоречия, если социальное чувство извращено, то виной тут либо недостатки общественного устройства, либо гипертрофированный индивидуализм» [7, с. 92].

Гіпертрофований індивідуалізм поселяє в особистості боягузливий неспокій про так званий душевний комфорт. Жах втратити його змушує ухилятися від правди, якщо вона незручна.

Людині «комфортніше» жити і працювати за цілковитою відповідністю своєї діяльності з уявленнями про себе. Усвідомлена цінність свого «Я» – найбільш бажаний стан особистості. І навпаки, будь-яка невідповідність між «Я-уявою» і «Я-сутністю», усвідомлена особистістю неадекватність, будуть вносити дискомфорт і пригнічувати бажання найбільш повно реалізувати себе, використовувати на благо інших свої потенційні можливості.

Життєздатність, гуманізм нашого суспільства залежать насамперед від кожної людини, від її вміння працювати, удосконалювати себе, співпереживати, любити, прислуховуватися до іншої людини. Наше оточення, кількість і якість стосунків з іншими формують нашу свідомість та усвідомлення. Як «Я-уява», так і «Я-сутність» – закономірні продукти середовища, що їх сформували. Ми можемо бути найбільш корисними суспільству тільки за умови їхньої адекватності.

Основою життя, її корисності, соціальної вигідності завжди був і залишається процес праці. Притому корисність тут подвійна: праця формує і годує, збагачує, радує особистість, приносить їй задоволення.

Така особистість примножує сили суспільства, тієї соціальної групи, до якої вона себе відносить. Звідси – вигідність особистісної спроможності як для себе, так і для суспільства. Така адекватність соціальним завданням гарантує істинність і повноту самоствердження. Про це влучно сказано російським письменником О. Радищевим: «Нега, излечение и неумеренное чувство услаждения губят и тело, и дух. Употребление же сил укрепляет тело, а с ним и дух» [13, с. 137].

Але адекватності в «чистому вигляді» не може існувати. І будь-який сумнів у своїй досконалості, будь-які еківоки між «Я-уявою» і «Я-сутністю» будуть тим двигуном, який необхідний на шляху до досконалості. Другим суттєвим помічником повинно бути соціальне авансування можливостей особистості, як моральне, так і матеріальне. По суті, сумнів у власній досконалості завжди буде виступати каталізатором у процесі її самоствердження. Особистість повинна бути постійно зорієнтованою на вияв та закріплення в суспільній думці своїх кращих, найбільш гідних якостей, тобто прагнути до того, щоб «виставити себе у вигідному світлі». Це бажання становить краще, що в нас є, його необхідно закріплювати в кожній особистості на рівні потреби, спонукати особистість пред'являти суспільству тільки добрі, корисні якості з метою утвердити уяву про себе як про особу гуманну, гідну всіляких благ, які суспільство зобов'язане надавати відповідно з Основним законом.

Політичні, економічні, правові структури – усі соціальні інститути не повинні втрачати об'єктивності в оцінках особистості, раціонального підходу до неї. Інколи особистість болісно коливається у хвилини вибору між зовсім різними життєвими альтернативами, отже, у ту ситуацію ми входимо, маємо за плечима не одну нитку життя, не одну систему мотивів, настанов, потреб. Людина не завжди відсікає, відкидає невибране. Часто вона програє в душі і навіть наяву водночас декілька життєвих «сценаріїв», стратегій. Вони потрібні для збереження не просто біологічного, але і соціального особистісного буття в постійно змінному світі. Якщо розгортається лише один «сценарій», а життя видає сюрприз, – людина опиняється безпомічною. Вона не встигає побудувати інший необхідний особистісний світ. І тому ламається, то вибудовує досить простий, з перших-ліпших, елементарних психологічних матеріалів. Але так або інакше фактом залишається те, що з образом людини, яка протиставляється раціональній, важко працювати науковими методами.

Наука не один раз переконувала нас у тому, що найперша необхідність – це раціональність, єдність слова і діла, конкретність, не тільки в теорії, а й на практиці. Є відомий каламбур «думай навіть тоді, коли ти думаєш». Будь-яка підміна цих функцій неминуче призведе до поразки в боротьбі за цільну, досконалу особистість – гаранта прогресивних змін у нашому новому світі революційних перетворень.

Завдання вченого – вичленувати проблему, пояснити її сутність, виробити науково обґрунтовані рекомендації для найбільш повного та швидкого її вирішення. Гасло сьогодення:

прискорена трансформація соціально-економічного, політичного культурного життя, покращення життєвих умов людини. Це не чергова кампанія, а нагальна необхідність часу, її філософська, історична й економічна вимога. Поняття «людський фактор» залишиться абстракцією, якщо ми будемо міркувати про нього взагалі, категоріями мільйонів, а не звернемося до кожної конкретної особистості, до проблем її самоствердження. Нікому з нас не дано ідентифікувати себе, свою конкретну персону з мільйонами, з людством. І кількісні масштаби не ті, і просторово-часові можливості дуже обмежені. Завдання, що адресується абстрактним категоріям, мимоволі відривається від реальності, вона надто віддалена від особистості. І може відбутися з конкретною особистістю таке: вона займе позицію відсторонену, очікувальну, хай мільйони зрушать до мети, а я вже не відстану, але раніше придивлюся, прикину, як далі бути.

Суспільство складається з конкретних особистостей, без ентузіазму яких, без початкового руху до цілі і мільйони можуть топтатися на місці, у будь-якій справі потрібні лідери, потрібні ентузіасти. Якщо звузимо завдання до конкретного індивіда, допоможемо йому самоствердитися, ми, зрештою, одержимо необхідний результат на рівні мільйонів.

По суті – самоствердження – це прагнення виправдати своє життя, реалізувати себе, утвердити свою сутність у тому, у чому можеш бути корисніше всього, це обумовленість діями своєї особистої гідності. Моральне задоволення буде виступати в ролі лакмусового папірця для визначення якості самоствердження, його рівня. Незважаючи на те, що самоствердження – це влада в себе, воно спрямоване «усередину особистості», результатом його стане соціальна діяльність.

Запас життєздатності людина прагне витратити на реалізацію потреби в самоствердженні: виконати те, що вона сама вважає своїм обов'язком, своїм призначенням; здійснити те, для чого, за своїм розумінням, живе на землі; утвердити себе, продовжити себе в часі добрими діями. Сьогодні не тільки філософи, але і біологи вважають, що потреба в самовираженні – не просто продукт уяви чи надуманої моралі, а незворотний закон циклічності природних явищ.

Здійснити себе, самоствердитися завжди треба в діяльності, яка відповідає твоїм силам, творчим можливостям. Інакше можуть виникати різного роду перепони, які призведуть до зриву або байдужості. Природа таких зривів полягає в інтенсифікації будь-якої діяльності вище рівня досконалості даної особи. Нерозуміння або ігнорування означеного неминуче призведе до фрустрації, виснаження сил, душевного та фізичного надриву, що нерідко буває з людьми мистецтва, управлінських професій.

Завдання соціальних і демократичних інститутів суспільства – навчити особистість критичному, об'єктивному ставленню до своїх можливостей, їхнього характеру, довести людині необхідність дотримуватися у процесі самоствердження вищих етичних норм, керуватися у своїх діях гуманістичними ідеалами на рівні «не можу інакше». Співчуття, щедрість, толерантність, доброзичливість – ці риси характеризують високу соціальність їхнього носія. Поведінка особистості з високим рівнем соціальності (суспільний статус, освіта не беруться до уваги) має характерні риси тотожності, здатності ототожнювати себе з іншими, тобто «резонувати» зі станом ближнього. Такі взаємини в суспільстві можливі лише за умови прагнення не подавляти своїм змістом особистість, яка вступила з тобою у спілкування, не принижувати її соціальності, а підтримувати цілеспрямовану спрямованість особистості до дії в напрямі адекватності «Я-уяви» з «Я-сутністю».

Проникнути у приховану сутність іншої особистості, у суть прагнень її «Я», водночас не обмежувати – одне із завдань самоствердження. Ідеться не про апіорну проникливість, а про глибоку зацікавленість у соціальній сутності іншого індивіда, із природною, логічною метою: допомогти, дати можливість розкритися якомога повно. У процесі цієї допомоги дати можливість найбільш повно розкритися своєму «Я». Отже, ототожнення себе із ближнім, рівно як і з ідеалами Добра, – це процес взаємозбагачувальний, який гармонізує соціальну сутність індивіда, удосконалює його природу. Зміст відповіді на риторичне питання: хто з нас не бажає собі добра? – завжди однозначний. Але у відповіді незмінно міститься і соціальне продовження діалогу: а який він, твій ідеал Добра? Проаналізувати рівень самосвідомості можна,

якщо запитати себе, як ти ставишся до навколишнього світу, до ближнього і до самого себе? Який ти сам, чим наповнене твоє життя? Вищої мети, ніж повнота життя, – немає. Але жити повним життям можна лише ціною власного «Я». І чим багатше зміст твоєї «самості», тим повніше і багатше життя, тим вища твоя відповідальність за все, що відбувається в ньому.

Що ж таке «самість»? Це діалектична єдність одиничного і загального, природного і соціального в індивіді. «Самість» особистості полягає не тільки в тому, що вона неповторна (хоча в цьому – головний момент «самості»), але і в тому, що кожна особистість – окремий самобутній світ, який, будучи включеним в ту чи іншу соціальну структуру, змінює її якісний рівень. Але водночас зберігає свою відносну самостійність.

Отже, самоствердження – це заперечення заперечення «самості». Процес цей завжди позитивно заряджений і спрямований на втілення Добра, закладеного в «самості». Оскільки будь-яке зло (дія одного індивіда на шкоду іншому) буде заперечуватися суспільством, у підсумку воно опиниться самозапереченням для особистості – запереченням заперечення – запереченням, тобто дещо перетвориться на ніщо. Якщо припустити, що зло – неминучість, основа життя на Землі, то людство давно припинило б існування.

У найбільш спрощеному, наївному «Я» велика множина станів, як зумовлених його природою, так і вихованих привнесеним досвідом. Проте завдяки такому усвідомленню ясніше видна необхідність допомогти особистості зберегти цільність уявлень про себе, своє «Я».

Самоствердження – утвердження своєї індивідуальності, а за логікою та тлумачними словниками, утвердити можна тільки гуманне, позитивне (стверджувальний – позитивний [11, с. 749], те, що збагачує ближніх, удосконалює тебе (для тих же ближніх. Той, хто мислить інакше, хто вважає будь-який, помиляється. Частковість має форму самореалізацій, точніше, самореалізація набуває статусу частковості. Висновок однозначний: самоствердження – категорія позитивна, така, що стверджує Добро. Тут доречно згадати роздуми Ф. Достоевського про те, що «потребность заявить себя, выйти из ряда вон есть закон природы для всякой личности; это право ее, ее сущность, закон ее существования, который в грубом неустроенном состоянии общества проявляется со стороны этой личности весьма грубо и даже дико, а в свободном подчинении каждого лица выгодам всего общества и, обратно, непрерывной заботой самого общества о наименьшем стеснении прав всякой личности» [4, с. 64–65].

Зробимо деякі висновки:

1. Ланцюг самореалізацій, що об'єднані запереченням заперечення «самості», тобто здійсненням себе в діяльності гуманній, яка набула характеру завершеності, буде самоствердженням. Спонукальних мотивів до задоволення потреби в самоствердженні багато, але вони повинні мати однозначний характер прагнення ідеалу, жертвованості, прямування до вищих етичних норм, високої свідомої відповідальності, ототожнення із ближніми тощо.

2. Оскільки заперечення заперечення є утвердження, то самоствердження – це заперечення заперечення своєї «самості». Звідси випливає, що заперечувати заперечення, заперечуючи, – неможливо, як і неможливо ствердити себе злом. Будь-яке зло негативне по суті, тому заперечувати запереченням себе можна тільки позитивною, яка стверджує, діяльністю.

3. Самоствердження – це соціально-філософська категорія, передусім це світоглядно-змістове судження, яке виявляється найбільш загальним і суттєвим поняттям, що виражає одну з основних форм сутнісної потреби особистості. Самоствердження – це постійне виявлення і закріплення в суспільній свідомості своїх кращих, найбільш гідних якостей, це зумовленість діями своєї внутрішньої гідності. Самоствердження – це духовно-практична діяльність, за допомогою якої створюється особлива потреба мотивованої «самолюбіві». Це повага до себе за вчинене Добро, задоволеність, яка приводить до нових дій, ще більш досконалих, тому що вони вже увібрали в себе досвід та подяку людей. Самоствердження – це потреба синергетичного характеру.

4. У поняття «самоствердження» можна вкладати більш широкий і вузький смисл. Для сучасної філософії, соціології, психології самоствердження в широкому сенсі є синонімом

утвердження «Я» у гармонійному поєднанні суспільних і особистих інтересів: це філософське осмислення того, що свідомість і буття можуть і повинні бути спрямованими в нашому суспільстві на утвердження Добра. У вузькому сенсі самоствердження – це потреба дізнатися про себе, що є «Я», за допомогою діяльності розпредметити себе в об'єктивному світі. Підміна різного роду ірраційними формами опредметнення як способу універсального самоствердження індивідів набуває форми самозаперечення.

5. Самоствердження – це безперервний процес пізнання і самопізнання. Самоствердження звернене в майбутнє своєю природою, оскільки особистість, яка накопичує досвід, знання, невпинно буде прагнути до соціального прогресу.

6. Самоствердження – це фундамент ціннісного усвідомлення. Насамперед це виховання в собі цілісної людини, здатної сильно відчувати і сильно бажати. З вихованням пов'язані самоволодіння, цілеспрямованість, підвищення рівня знань, дозрівання людяності.

7. Аналіз самоствердження особистості як категорії соціальної філософії показав, що будучи «персонофікаційною» потребою, вона забезпечує активність особистості в системі суспільних зв'язків.

8. Суспільна необхідність самоствердження очевидна, бо в разі втрати ототожнення «Я» із соціумом «Ми» зв'язки між людьми порушуються, як наслідок, монолітність та єдність у суспільстві страждають.

Осмислення проблем самоствердження особистості як соціально-філософської категорії пов'язане з вирішенням низки питань, узятих в контексті соціально-філософської теорії. Українське суспільство вступило у відповідальний період свого розвитку. Іде ломка старого й утвердження нового – це завжди хворобливий процес, поєднаний із багатьма витратами, колізіями поглядів та інтересів. Але без самопізнання, самосвідомості, самоствердження не може бути соціального розвитку, спрямованого на вирішення загальнолюдських проблем, здійснення ідей гуманізму, соціального прогресу. Інакше можливі стагнація, регрес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аренд Х. *Vita activa, или О деятельной жизни*. Пер. с нем. и англ. В. Библихина / под ред. Д. Носова. Санкт-Петербург : Алетей, 2000. 437 с.
2. Балакина Ю. *Человек и его потребности (Сервисология)*. Санкт-Петербург : Феникс, 2010. 281 с.
3. Березин С. К вопросу о сущности самоутверждения личности. *Философские науки*. 1974. № 2. С. 40–47.
4. Достоевский Ф. Ряд статей о русской литературе. *Собрание сочинений* : в 30-ти т. / Ф. Достоевский. Москва : Наука, 1976. Т. 18. С. 41–104.
5. Коган Л. *Цель и смысл жизни человека*. Москва : Мысль, 1984. 228 с.
6. Кондаков Н. *Логический словарь-справочник*. Москва : Наука, 1976. 717 с.
7. Крон А. *Бессоница*. *Новый мир*. 1977. № 5. С. 21–105.
8. Евтушенко Е. *Жить, чтобы бороться. Борьтесь, чтобы жить*. *Литературная газета*. 1978. 22 ноября.
9. Маслоу А. *Мотивация и личность*. Санкт-Петербург : Евразия, 1999. 321 с.
10. Маслоу А. *Самоактуализация*. Санкт-Петербург : Книга по требованию, 2012. 211 с.
11. Ожегов С. *Словарь русского языка*. Москва : Русский язык, 1983. 815 с.
12. Орлов С. *Человек и его потребности*. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 158 с.
13. Радищев А. *Путешествие из Петербурга в Москву*. Москва : Молодая гвардия, 1949. С. 3–390.
14. Сайкина Г. *Самоутверждение личности как мировоззренческая проблема* : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. Москва, 2003. 163 с.
15. Удальцова М., Наумова Е. *Сервисологи. Человек и его потребности*. Москва : Омега-Л, 2013. 112 с.
16. Фромм Э. *Иметь или быть*. Москва : Прогресс, 1990. 336 с.
17. Цыбра Н. *Самоутверждение личности (социально-философский анализ)*. Киев ; Одесса, 1989. 192 с.

18. Цибра М. Метаноія : Філософсько-етичний аспект : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 240 с.

REFERENCES

1. Arend K.H. Vita activa, abo Pro diyal'noyi zhyttya [Vita activa, or About active life]. SPb. : Aleteyya, 2000.
2. Balakina Y.U. Lyudyna i yoho potreby (Servisolohiya) [Man and his needs (Serviceology)]. Sankt-Peterburh: Feniks. 2010.
3. Berezin S.L. Do pytannya pro sutnist' samostverdzhennya osobystosti [To the question of the essence of personality self-affirmation]. *Filosofs'ki nauky*. 1974. № 2.
4. Dostoyevs'kyi F.M. Ryad statey pro rosiys'ku literature [A number of articles on Russian literature]. M.: Nauka. 1976. T. 18.
5. Kohan L.N. Meta i sens zhyttya lyudyny [Purpose and meaning of human life]. M. : Dumka, 1984.
6. Kondakov N.I. Lohichnyy slovnyk-dovidnyk [Logical dictionary-reference book]. M. : Nauka. 1976.
7. Kron A. Bezsonnya [Insomnia]. *Novyy Svit*. 1977. № 5.
8. Yevtushenko E. Zhyty, shchob borotysya. Borotysya, shchob zhyty [Live to fight. Fight to live]. *Literaturna hazeta*. 1978. 22 noyab.
9. Maslou A. Motyvatsiya i osobystist' [Motivation and personality]. SPb: Yevraziya, 1999.
10. Maslou A.H. Samoaktualizatsiya [Self-actualization]. Sankt-Peterburh : Knyha po Trebovaniyu, 2012.
11. Ozhehov S.I. Slovnyk rosiys'koyi movy [Dictionary of the Russian language]. M. : Rosiys'ka mova, 1983.
12. Orlov S.V. Lyudyna ta yiyi potreby [Man and his needs]. SPb. : Piter, 2006.
13. Radyshchev A.N. Podorozh z Peterburha v Moskvu [Travel from St. Petersburg to Moscow]. M.: Moloda hvardiya, 1949.
14. Saykina H.K. Samostverdzhennya osobystosti yak svitohlyadna problema: dys. ... kand. filos. nauk [Self-affirmation of personality as a worldview problem:]. 09.00.11 / H.K. Saykina. M., 2003.
15. Udal'tsova M.V., Naumova E.V. Servisolohi. Lyudyna ta yiyi potreby [Serviceologists. Man and his needs]. Moskva: Omeha-L. 2013
16. Fromm E. Maty chy buty [To have or to be]. M.: Prohres, 1990.
17. Tsybrov N.F. Samostverdzhennya osobystosti (sotsial'no-filosofs'kyi analiz) [Self-affirmation of personality (socio-philosophical analysis)]. Vyscha shk., Kyiv, Odesa. 1989.
18. Tsybriy M.F. Metanoia: Filososfs'ko-etychnyy aspekt [Metanoia: Philosophical and ethical aspect]. Odesa. 2006.

Tsybra Mykola Fedorovich

Doctor of Philosophy,

Professor at the Department of Philosophy,

Sociology and Management of Socio-Cultural Activity

South Ukrainian National Pedagogical University

named after K.D. Ushynsky

26 Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0001-6694-7510

SELF-AFFIRMATION OF PERSONALITY AS CATEGORY OF SOCIAL PHILOSOPHY

Dynamism of modern social life, intensive development of new technologies, a requirement grew in the specialists of high class pull out to the man the special requirements and at the same time create pre-conditions for realization of own potencies, satisfaction of requirement in self-affirmation.

The analysis of problem of forming of self-affirmation of personality contacts with such sciences as philosophy, sociology, ethics, social and age-old psychology, pedagogics that testifies to interest

of a number of sciences in this phenomenon. A problem self-affirmation of personality is actual enough in our time. The phenomenon of self-affirmation has a wide concept spectrum, that depends on many factors that influence on forming of personality. As known, a requirement in self-affirmation arises up at swingeing majority of people, however realized in positive direction far not in all. For this reason quite often there are errors at a choice by the people of strategies and facilities of self-affirmation. It is predefined by that in the conditions of modern society that is in the transitional economic and socio-political state, there is not an universal model of reaction on personality self-affirmations. It causes disorganization at application of facilities of self-affirmation on individual and group levels.

Components and mechanisms of this phenomenon are analysed. The features of process of self-affirmation are considered for the people of different task forces. Connection of problem of self-affirmation is investigational with the level of solicitations of personality.

Most home scientists under a concept "self-affirmation" understand the necessity formed as a result of influence on personality of external circumstances. A man aspires to realization of itself in the world, to vital success, to claim of dignity and self-values of the personality.

Key words: *self-affirmation, self-expression, self-realization, self-determination, I am conception, level of solicitations personality.*